

De inkomensverdeling in de Sovjetunie

PROF. DR. M. J. ELLMAN*

In de marxistisch-leninistische leer wordt een beleid van inkomensnivellering onjuist geacht omdat het de materiële prikkels voor het leveren van goede prestaties wegneemt. In de Sovjetunie bestaan dan ook aanzienlijke verschillen in inkomens. In dit artikel onderzoekt de auteur op basis van het gebrekkige cijfermateriaal dat beschikbaar is, de inkomensverdeling in de Sovjetunie. Er zijn aanmerkelijke verschillen tussen mannen en vrouwen, tussen verschillende regio's, tussen stad en platteland en vooral tussen een bevoorrechte elite en de gewone werkende bevolking. Ook tussen actieven en inactieven bestaat een grote kloof. Niettemin kennen de staatsocialistische landen een gelijkmatiger inkomensverdeling dan vergelijkbare kapitalistische landen.

De inkomensverdeling en de officiële leer

Volgens het marxisme-leninisme is inkomensverdeling geen doel van beleid maar een middel dat kan dienen om de arbeidsproductiviteit te verhogen en de productie te doen toenemen. In de Russische literatuur wordt dit dikwijls geïllustreerd met een citaat van Lenin: „De verdeling is een methode, een instrument, een middel om de productie te verhogen”. Sinds een beroemde redevoering van Stalin in 1931 is nivellering van officiële zijde afgekeurd en wordt in het officiële beleid sterk de nadruk gelegd op „materiële prikkels” voor goede prestaties en betere kwalificaties. Daarom hecht men in de Sovjetunie in het algemeen weinig geloof aan verhalen over het bestaan van systemen van progressieve inkomstenbelasting in het Westen. Als Sovjet-burgers al van het bestaan van een dergelijk systeem overtuigd zijn, dan hebben ze de neiging om te vragen: „Maar ondermijnt dit niet het principe van materiële prikkels?” Stalin was, als we de Angelsaksische terminologie van vandaag de dag aanhouden een vroege aanhanger van de „supply side economics”. In hun geloof in de „supply side economics” zijn de huidige beleidsmakers van de regering-Reagan en de communisten broederlijk verenigd.

Vanuit de marxistisch-leninistische optiek is het beleid van nivellering van arbeidsinkomens dat in Nederland gevoerd wordt sinds het begin van de jaren zeventig, schadelijk en verkeerd. Het beleid is schadelijk omdat het een ongunstige invloed heeft op de arbeidsmoraal van de geschoolde werknemers en het leidinggevende personeel in bedrijven. Het is verkeerd (met uitzondering van de, volgens het marxistisch-leninistische standpunt verstandige maatregelen om het minimumloon te verhogen en het systeem van sociale verzekeringen te verbeteren) aangezien het de aandacht verplaatst van de hoofdzak, het eigendom van de produktiemiddelen, naar een bijzaak, de verdeling van het inkomen uit arbeid.

De inkomensverdeling en gelijkheid

In een niet-markteconomie is de verdeling van het geldinkomen een gebrekkige indicator voor de mate van „gelijkheid” zoals die in het Westen wordt opgevat. Daarvoor zijn drie redenen.

Ten eerste zijn er heel belangrijke *machtsongelijkheden* die ontstaan door het niet-marktgeoriënteerde karakter van de economie. Het afnemen van de rol van de marktrelaties en het doen toenemen van de rol van administratieve maatregelen betekent, voor de maatschappelijke ongelijkheid, dat het belang van de stratificatie naar macht toeneemt ten opzichte van de stratificatie naar inkomen en vermogen. Het is duidelijk dat in de Goelag enorme ongelijkheden bestonden tussen gevangenen en bewakers, maar dat had weinig te maken met ongelijkheid van inkomen! Zoals ik al elders heb opgemerkt: „Wat de spreiding van macht betreft lijkt het erop dat het samengaan (in de staatsocialistische landen) van een permanente dictatuur met de afwezigheid van onafhankelijke maatschappelijke organisaties leidt tot veel grotere machtsongelijkheid dan in liberaal-democratische kapitalistische landen. De ongelijkheid tussen aan de ene kant degenen die in de Sovjetunie de collectivisatie en de Goelag Archipel, in China de collectivisatie, de Grote Sprong Voorwaarts en de Grote Proletarische Culturele Revolutie, en in Cambodja het zenden van de gehele stadsbevolking naar het platteland organiseerden, en aan de andere kant degenen wier gehele bestaan hierdoor werd beïnvloed, was enorm” 1). In kapitalistische economieën vormt de ongelijkheid in vermogen een oorzaak van sociale ongelijkheid die niet het gevolg is van inkomensverschillen en daarom vergelijkbaar is met de ongelijkheid in macht. Verwaarlozing van de machtsverschillen bij een beoordeling van ongelijkheid in een niet-markteconomie van het Russische type zou even dwaas zijn als het achterwege laten van verschillen in vermogen bij het bepalen van de maatschappelijke ongelijkheid in Nederland.

Ten tweede is de bereikbaarheid van belangrijke categorieën consumptiegoederen niet gekoppeld aan de hoogte van het geldinkomen. Hierbij kunnen twee van dergelijke soorten consumptiegoederen worden onderscheiden, namelijk goederen die ook in markteconomieën bestaan, en goederen die alleen in niet-markteconomieën bestaan. Een voorbeeld van de eerste soort is huisvesting. Hoewel in Russische steden een

* Hoogleraar in de economie van de centraal geleide volkshuishoudingen aan de Universiteit van Amsterdam

1) M. Ellman, *Socialistische planning in theorie en praktijk*, Alphen a/d Rijn, 1980, blz. 335.

soort markt bestaat voor coöperatieve flats, worden de beste woningen toegewezen tegen lage huren aan personen die een hoge functie hebben. Op gelijke wijze leveren speciale winkels kwaliteitsprodukten die anders moeilijk of zelfs niet te krijgen zijn, aan topfunctionarissen. Hierbij wordt rekening gehouden met de plaats die zij innemen in de bureaucratische hiërarchie. Ook zijn reizen naar kapitalistische landen niet zomaar bij reisbureaus te koop: zulke reizen kunnen alleen worden geboekt na de goedkeuring van partij- en KGB-organisaties.

Omdat de consumptie van belangrijke categorieën consumptiegoederen in sterkere mate afhangt van de positie in de bureaucratie dan van het inkomen, leidt een subsidiebeleid voor basisgoederen en diensten eerder tot een vergroting van de ongelijkheid dan tot een verkleining, d.w.z. het is een beleid dat de minderbedeelden belast en de begunstigden subsidieert. De Hongaarse socioloog Szelenyi heeft eens in een klassieke studie over de woonruimteverdeling in Hongarije opgemerkt 2): „Huursubsidies werden op deze manier aanvullingen op het loon die de verschillen tussen de hoge en lage inkomens deden toenemen... het administratieve systeem van woonruimtenverdeling bleek niet goed te functioneren, in die zin dat het heeft geleid tot een resultaat dat afweek van het gestelde doel”. Vijf jaar na de publikatie van deze studie werd hetzelfde beweerde in de bekende publikatie van het Sociaal Cultureel Planbureau, *Profijt van de overheid*. Dit probleem kan worden bestreden door hetzij meer gebruik te maken van het profijtbeginsel (hetgeen in Oost-Europa een bestanddeel is van de zogenoemde economische hervormingen), hetzij door de werkelijke verdeling van woonruimte en medische voorzieningen te veranderen overeenkomstig het beginsel van „verdeling naar behoefte”.

Het klassieke voorbeeld van een belangrijk consumptiegoed dat alleen in een niet-markteconomie bestaat is de informatievoorziening. In de Sovjetunie bestaan natuurlijk geen binnenlandse nieuwsbladen met een uitgebreide buitenlandse verslaggeving zoals *NRC-Handelsblad*, *Le Monde*, *Financial Times* enz. Tegelijkertijd is het erg moeilijk om er aan Westerse dagbladen en boeken te komen. Toch zijn er een aantal mensen wier positie in de bureaucratische hiërarchie het noodzakelijk maakt om te weten wat er in het buitenland gebeurt (bij voorbeeld redacties, partij-ideologen, ambtenaren van het Ministerie van Buitenlandse Handel, onderzoekers van wetenschappelijke instituten, hoge partijfunctionarissen van het Centrale Comité enz.). Voor hen zijn er daarom speciale TASS-bulletins met nauwkeurige informatie (natuurlijk gerangschikt en verspreid volgens het beginsel „behoefte aan informatie”). Bovendien zijn in alle belangrijke bibliotheken speciale afdelingen met politiek gevoelige of buitenlandse boeken, die alleen toegankelijk zijn voor houders van een speciale vergunning.

Ten derde is het heel goed mogelijk om de gelijkheid in statistische zin te vergroten door „neerwaarts te nivelleren”. Het is bij voorbeeld in grote lijnen waar (hoewel er belangrijke uitzonderingen zijn zoals door de eigenaar bewoonde huizen en spaardeposito's) dat vermogen gelijk verdeeld is in de Sovjetunie. Dit betekent echter niet dat iedereen even goed af is, maar eerder dat iedereen even slecht af is (alle produktiemiddelen zijn eigendom van de staat). Op dezelfde manier is het heel goed mogelijk dat het regime van Pol Pot in Cambodja de statistische gelijkheid heeft vergroot. Echter, aangezien het gemiddeld inkomen daalde, is dit een duidelijk geval van neerwaarts nivelleren in plaats van opwaarts nivelleren. Het toenemen van de gelijkheid in de vermogensverdeling door het particuliere eigendom van vermogen af te schaffen, of het toenemen van de inkomensgelijkheid door het inkomen van iedereen tot het bestaansminimum te laten dalen, zijn beide goed mogelijk, maar toch zijn deze maatregelen niet erg aantrekkelijk. Het brengt niet de gelijkheid naderbij die doorgaans in West-Europa wordt nagestreefd, alhoewel zo'n beleid statistisch gezien ongetwijfeld gelijkheidsbevorderend kan worden genoemd.

Dataproblemen

De gegevens die momenteel beschikbaar zijn over de inkomensverdeling in de Sovjetunie zijn heel slecht. Het materiaal bestaat in hoofdzaak uit reconstructies (berekend door Westerse deskundigen, zoals Wiles en McAuley) van gecensureerde Sovjet-publikaties die ontleend zijn aan de Centrale Statistische Administratie (CSA) van de Sovjetunie 3). Deze methode leidt in grote lijnen tot twee soorten fouten. Ten eerste de fouten die al in de Russische gegevens zitten. Ten tweede de fouten die ontstaan door het censureren.

De hieronder gebruikte CSA-gegevens zijn gebaseerd op steekproefonderzoeken van de werkende bevolking voor 1958, 1966 en mogelijk ook voor 1972. De steekproeven waren niet helemaal representatief (in de onderzoeken van 1958 en 1967 werd de landbouwbevolking buiten beschouwing gelaten). Bovendien hanteerde men een beperkt inkomensbegrip: inkomen in natura en de zogenaamde „fringe benefits” vielen er niet onder. De CSA-data voor de stedelijke bevolking zijn daarom een onnauwkeurige benadering van de secundaire inkomensverdeling. Wat de collectieve boeren betreft, beschikt het CSA over gegevens die zijn gebaseerd op steekproefonderzoeken van gezinsbudgetten. Het is bekend dat deze gegevens niet representatief zijn. Samenvattend kan worden geconstateerd dat de data die het CSA ter beschikking staan, niet erg betrouwbaar zijn. Dit is benadrukt door de Sovjet-deskundigen, waarvan enkelen hebben waargenomen: „De kwaliteit van gegevens over de levensstandaard, die verzameld, bewerkt en samengevat zijn door statistische bureau's, is ver beneden het vereiste peil, hetgeen de bruikbaarheid van deze gegevens voor economische analyse aanzienlijk vermindert” 4).

Hoe slecht deze gegevens ook zijn, ze zijn altijd nog een stuk beter dan de gegevens waarover de in het onderwerp geïnteresseerde Westerse onderzoeker voorheen beschikte. De reden is dat het CSA in haar statistisch jaarboek, noch in haar maandelijks tijdschrift, noch in andere publikaties bijzonderheden publiceert over de inkomensverdeling van de Sovjetunie. In plaats daarvan hebben verscheidene Russische deskundigen, gebruikmakend van de CSA-gegevens, verschillende afgeleide gegevens gepubliceerd, zoals spreidingsmaten (b.v. de decielverhouding) en grafieken van de hele inkomensverdeling zonder de bijbehorende cijfers. Deze publikaties zijn natuurlijk onderworpen aan censuur die voorafgaat aan publikatie (zoals dat trouwens geldt voor elke publikatie in de Sovjetunie). De censor streeft ernaar bepaalde statistieken te vernietigen, waarvan openbaarmaking wordt gezien als nadelig voor de USSR (b.v. de kindersterftecijfers voor de jaren zeventig). De censuur zorgt er ook voor dat de gepubliceerde statistieken zodanig worden berekend dat zij de situatie in de USSR rooskleurig weergeven. Dit geldt bij voorbeeld voor de cijfers voor de kolenproduktie, de graanproduktie, en de kleinhandelsprijzen, die niet vergelijkbaar zijn met overeenkomstige cijfers in de kapitalistische landen. Het waakt tevens over het officiële, maar verzonden, beeld van bepaalde gebeurtenissen (b.v. het aantal doden bij het beleg van Leningrad).

Naast de informatie over de inkomensverdeling die is ontleend aan steekproefonderzoeken van de beroepsbevolking, blijken Sovjet-deskundigen ook te beschikken over niet gepubliceerde gegevens over de verdeling afgeleid uit de

2) I. Szelenyi, Housing system and social structure, *The Sociological Review Monograph*, jg. 17, februari 1972. Dit artikel is herdrukt in: B. L. Faber (red.), *The social structure of Eastern Europe*, New York, 1976.

3) P. Wiles, *Distribution of income: East and West*, Amsterdam, 1974; A. McAuley, *Economic welfare in the Soviet Union*, Madison (Wisconsin)/Londen, 1979.

4) *Differentsirovannyi balans dochodov i potreblenija naselenija*, Moskou, 1977, blz. 39.

balans van geldinkomens en uitgaven van de bevolking 5) De balans van geldinkomens en uitgaven van de bevolking is een belangrijk planninginstrument. Als onderdeel van het systeem van materiaalbalansen wordt het onder andere gebruikt om te proberen een evenwicht in stand te houden tussen de waarde van de consumptiegoederen en de koopkracht van de bevolking. Deze gegevens leveren schattingen op die een grotere inkomensongelijkheid in de Sovjetunie doen vermoeden dan de schattingen in de gepubliceerde Sovjet-literatuur. De oorzaken van dit verschil zijn onduidelijk. Eén mogelijkheid is dat de beschouwde populaties verschillen. Volgens Osipov bestaan de groepen met het hoogste inkomen uit partij- en overheidsfunctionarissen, officieren van het leger, bedrijfsleiders en wetenschappelijke onderzoekers. Het is mogelijk dat deze groepen zijn weggelaten uit de gegevens over „werknemers” die door McAuley zijn gebruikt. Dit zou betekenen dat McAuley's schatting van de inkomensverdeling alleen betrekking heeft op de arbeiders, de administratieve medewerkers, en het gewoon industrieel-technisch personeel en niet op de hoogste-inkomenstrekken. Een andere mogelijkheid is dat het inkomensbegrip verschilt. Het is mogelijk dat Osipovs term „bruto loonfonds” ook niet-geldelijke inkomsten bevat zoals huisvesting- en onderwijssubsidies, medische voorzieningen en vakantiekosten. Aangezien deze subsidies waarschijnlijk ongelijker verdeeld zijn dan de geldinkomens, zouden deze een aanzienlijke invloed op de totale inkomensverdeling kunnen hebben.

Het is heel gewoon dat statistieken die voor verschillende doeleinden zijn verzameld, voor een zelfde verschijnsel verschillende cijfers opleveren. In Westerse landen, bij voorbeeld verschillen de werkloosheidscijfers ontleend aan het sociale-verzekeringssysteem doorgaans in belangrijke mate van de cijfers afkomstig van volkstellingen. De oorzaak hiervan is dat er in Westerse landen gewoonlijk veel mensen zijn die graag een baan willen hebben maar niet in aanmerking komen voor een werkloosheidsuitkering. Wat de situatie in de Sovjetunie zo ongewoon maakt is niet het bestaan van zulke verschillen, maar het feit dat alleen de Sovjet-overheid welgevallige gegevens worden gepubliceerd, en dat omgekeerd de gegevens die (vanuit een egalitairistisch perspectief) de Sovjetunie in een kwaad daglicht plaatsen, worden achtergehouden.

Het is moeilijk om het oneens te zijn met Korzec's opvatting 6) dat het onmogelijk is een duidelijk volledig beeld te krijgen van de inkomensverdeling van de Sovjetunie vanwege de beperkingen in de gegevens, terwijl het daarentegen wel mogelijk is een aantal nauwkeurige uitspraken te doen.

Het absolute inkomensniveau

Bij het beoordelen van het absolute inkomensniveau zijn twee niveaus in het bijzonder van belang, namelijk het bestaansminimum en de armoedegrens.

Het bestaansminimum. Het bestaansminimum is het inkomensniveau waarbeneden mensen doodgaan van de honger en de kou en/of door ziekten die het gevolg zijn van slechte voeding of kou. Het percentage inwoners van een bepaald land dat beneden het bestaansminimum zit, vormt een belangrijk karakteristiek van de inkomensverdeling.

Tijdens de periode tot de dood van Stalin bevonden grote groepen mensen in de Sovjetunie zich verscheidene malen beneden het niveau van het bestaansminimum, te weten in 1921-1922, 1932-1934, 1941-1943 en 1946-1947. Het is aannemelijk dat over de hele periode 1930 tot 1953 mensen in de Sovjetunie door ondervoeding zijn gestorven. In de jaren dertig werd de Sovjetunie getroffen door zware epidemieën die in belangrijke mate het gevolg waren van voedseltekorten. Deze rampen waren veroorzaakt door de oorlog (in 1941-1943) de nasleep van de oorlog (in 1921-1922), door droogte (in 1921-1922, 1932-1934, en 1946-1947), door de verplichte

graanafrachten aan de staat ondanks de grote behoefte van de plattelandsbevolking aan graan (in 1932-1934), door het lage niveau van de landbouwproductie, de geringe arbeidsproductiviteit en door het landbouwbeleid.

De bewering van sommige Westerse schrijvers dat het staatsocialisme superieur is aan het kapitalisme in de voorziening van de absoluut noodzakelijke levensbehoeften 7), moet op zijn minst gewijzigd worden in het licht van het bij herhaling te kort schieten van de Sovjet-economie in de Lenin-Stalin periode (en ook in de Chinese economie in de periode 1960-1962) om de bevolking te voorzien van de elementaire levensbehoeften ten einde hongersnood te voorkomen.

In de post-Stalin periode heeft een aanzienlijke groei van de bruto landbouwproductie plaatsgevonden. Verder heeft de Sovjetunie in de jaren zeventig op grote schaal veevoeder geïmporteerd. De Sovjetunie wordt daardoor niet meer door hongersnood bedreigd en de bevolking leeft niet meer net boven het bestaansminimum. De consumptie van levensmiddelen is over een reeks van jaren aanmerkelijk gestegen en de samenstelling van het gemiddelde levensmiddelenpakket is erg verbeterd. Dit vormt een belangrijk succes van de Sovjet-regering en een aanmerkelijke winst voor de bevolking. Hoewel de tekorten aan levensmiddelen, de rijen voor de levensmiddelenwinkels en de de facto rantsoenering heden ten dage nog steeds een gewone zaak zijn in de Sovjetunie (na de stagnatie van de vleesproductie in de tweede helft van de jaren zeventig, de slechte oogsten van 1979 en 1980 en de weigering om de staatskleinhandelsprijzen te verhogen tot het niveau waarop vraag en aanbod in evenwicht zijn), bevindt de hele bevolking zich nu ruim boven het bestaansminimum.

Dit gunstige resultaat is het gevolg van: het succesvolle landbouwbeleid van Chroestsjov en Brezjnev, waardoor de bruto agrarische productie wezenlijk is toegenomen; het buitenlandse beleid van de Sovjetunie, dat een wereldoorlog heeft voorkomen; en de gestegen wereldmarktprijzen van olie, aardgas en goud, die de Sovjetunie in staat hebben gesteld de omvangrijke import van veevoeder te financieren.

De armoedegrens. „Armoede” is een relatief en cultuurgebonden begrip. Wat in Amsterdam „armoede” heet zou in Calcutta puissante rijkdom kunnen zijn. In de Verenigde Staten hebben een half miljoen gezinnen die beneden de „armoedegrens” zitten, twee of meer auto's! Niveaus van de armoedegrens voor de Sovjetunie zijn door Sovjet-deskundigen berekend. Deze berekeningen, samen met de officiële gegevens over de inkomensverdeling, maken het mogelijk een uitspraak te doen over welk deel van de bevolking zich in de verschillende perioden beneden de door Sovjet-deskundigen voor de omstandigheden in de Sovjetunie gedefinieerde armoedegrens bevond. Dit is door McAuley gedaan.

Een van zijn bevindingen is dat in 1960, nog maar twee decennia terug, het gemiddelde inkomen per hoofd in de Sovjetunie slechts 80% van het armoedeniveau was! Dit impliceert dat in 1960 de gemiddelde Sovjet-burger in armoede leefde. Sindsdien is de toestand wezenlijk verbeterd. Tegen 1974 was het gemiddelde inkomen gestegen tot ca. 140% van het armoedeniveau. Wat de agrarische bevolking betreft, leefde tot 1965 de overgrote meerderheid van de leden van collectieve boerenhuishoudingen in armoede. Pas tegen het einde van de jaren zestig bereikte het gemiddelde inkomen van de leden van collectieve boerenhuishoudingen de armoede

5) G. V. Osipov (red.), *Informatsionnyi bjoeljeten*, nr. 73, Institut Konkretnych Sotsialnych Issledovanii AN SSSR, Moskou, 1972 blz. 78. Ik dank M. Korzec voor het feit dat hij mij dit materiaal ter beschikking heeft gesteld.

6) M. Korzec, *De inkomensrevoluties in de Sovjet-Unie en China*, *Intermediar*, 22 december 1978.

7) G. Adler-Karlsson, *The political economy of East-West-South co-operation*, Wenen/New York, 1976.

degrens. In totaal leefde aan het einde van de jaren zestig ca. 40% van de bevolking nog in armoede. Tegenwoordig is de armoede in de Sovjetunie steeds meer het gevolg van een ongunstige afhankelijkheidsverhouding (dat is de verhouding van het aantal kostwinners en het aantal afhankelijkken per huishouding) en minder van de lage inkomsten per inkomens-trekker. Wat de Sovjetunie in hoofdzaak nodig heeft om de armoede te bestrijden is, vertaald in Nederlandse termen, niet zozeer een PvdA-programma gericht op het terugbrengen van de primaire inkomensverschillen, maar eerder een CDA-programma gericht op een toename van de kinderbijslag (en ook van de ouderdagsvoorzieningen), aangevuld met een programma gericht op het terugbrengen van de tertiaire inkomensverschillen.

De relatieve inkomens

De ontwikkeling van de ongelijkheid in het primaire inkomen

De belangrijkste informatie die betrekking heeft op de ontwikkeling van de ongelijkheid in het primaire inkomen in de Sovjetunie wordt weergegeven in tabel 1.

Tabel 1. Ongelijkheid in het primaire inkomen in de Sovjetunie (decieverhouding) a)

Jaar	Arbeiders in de industrie	Alle werknemers
1924	4,47	n.b.
1927	3,60	n.b.
1930	3,33	n.b.
1934	3,16	n.b.
1946 b)	5,43	7,24
1956	3,36	4,44
1959	3,31	4,21
1961	2,82	4,02
1964	2,67	3,69
1966	2,78	3,26
1968	2,50	2,83
1972	2,63	3,10
1976	n.b.	3,35 c)

Bron: N. E. Rabkina en N. M. Rimasjevskaja, Raspredelitel'nie otnosjenija i sotsialnoe razvitie, *Ekonomika i organizatsija promyslennogo proizvodstva*, 1978, nr. 5, blz. 20.

a) De decieverhouding is het quotiënt van het laagste inkomen in de tiende deciel (dat is de 10% inkomens-trekkers met de hoogste inkomens) en het hoogste inkomen in de eerste deciel (dat is de 10% inkomens-trekkers met de laagste inkomens).

b) McAuley zegt dat met het oog op de onbetrouwbaarheid van de gegevens van de inkomensverdeling van dit jaar met achterdocht moet worden beoordeeld (op. cit., blz. 219). Rabkina en Rimasjevskaja wijzen zelf al op het feit dat om twee redenen de gegevens voor 1946 niet helemaal vergelijkbaar zijn met die van de andere jaren. Ten eerste maakte de studie van 1946 geen onderscheid tussen „arbeiders in de industrie” en „alle werknemers” en „om die reden is het getal 5,43 bepaald . . . op basis van indirecte gegevens” (op. cit., blz. 21, noot 5). Ten tweede is de populatie niet vergelijkbaar met die van andere jaren.

c) Een andere bron geeft voor 1976 3,46 in plaats van 3,35. Zie *Potrebnosti, dochody, potreblenie*, Moskou, 1979, blz. 95.

Men moet zich realiseren dat de gegevens in tabel 1 niet direct een licht werpen op de welvaartsverdeling tussen personen. De laatste hangt af van de verdeling van het tertiair inkomen over de huishoudingen, gecorrigeerd voor de verschillen in samenstelling van de huishoudingen. De gegevens in tabel 1 hebben slechts betrekking op een gedeelte van de primaire inkomensverdeling. Collectieve boeren, mensen zonder inkomen uit arbeid, overdrachtsbetalingen, en uitkeringen in natura zijn niet meegerekend.

Tabel 1 toont het volgende beeld. De verschillen in het stedelijke primaire inkomen zijn sterk toegenomen in de periode Stalin, zijn sterk afgenomen in de Chroestjov-periode en zijn iets toegenomen in de Brezjnev-periode. In Nederlandse terminologie vertaald, is vanaf 1968 in de Sovjetunie een denivelleringsbeleid gevoerd. Vandaag de dag zijn er volgens Westeuropese normen forse ongelijkheden in de Sovjetunie. Bij voorbeeld hogere legerofficieren, hoge partijfunctionarissen, succesvolle schrijvers, leden van de Academie van Wetenschappen, diplomaten, en bedrijfsleiders van omvangrijke zware industrieën hebben vaak een inkomen van tien of

meer keer het minimumloon (70 roebel per maand). Dit zijn grote verschillen voor een land dat veel inwoners heeft die minder dan het minimumloon ontvangen (bij voorbeeld sommige collectieve boeren en ouden van dagen). De tertiaire inkomensverdeling versterkt, zoals hierboven uitgelegd, de absolute ongelijkheden nog extra.

Internationale vergelijkingen

Voor een internationale vergelijking zijn de volgende punten in het bijzonder van belang.

Ten eerste bestaat er wel inkomen uit vermogen in de Sovjetunie, bij voorbeeld rente op spaarbanksaldi, toegerekende huur van door eigenaars bewoonde huizen, en huur van woonruimte (bij voorbeeld kamers in vakantieplaatsen in de zomer). Niettemin is het in de Sovjetunie waarschijnlijk een veel minder belangrijk aspect van de inkomensverdeling en de maatschappelijke stratificatie dan in landen als Engeland of de VS.

Ten tweede wijken de relatieve inkomens van de verschillende beroepsgroepen opvallend af van die in de kapitalistische wereld. Terwijl daar de vrije-beroepsbeoefenaren traditioneel een hoog inkomen hebben, vormen bij voorbeeld de artsen in de Sovjetunie (de hogere medisch-administratieve functionarissen uitgezonderd) een traditioneel laagbetaalde groep (veel artsen zijn van het vrouwelijk geslacht hetgeen de uitbuiting vereenvoudigt). Aan de andere kant worden sommige handarbeiders zoals mijnwerkers en buschauffeurs goed betaald. Hun inkomens zijn vaak hoger dan die van de meeste academici.

Ten derde komt particulier eigendom van huizen, in de zin van eigenaar-bewonerschap, niet in de hoge- maar in de lage-inkomensgroepen voor. De oorzaak van dit verschijnsel is dat de meerderheid van de huizen die in particulier bezit zijn, gevormd wordt door traditioneel gebouwde huizen zonder sanitaire voorzieningen en centrale verwarming. De hoge-inkomensgroepen bewonen hoofdzakelijk moderne appartementen met goede voorzieningen en lage huren, die eigendom van de staat zijn.

Ten vierde bestaat er in de Sovjetunie geen herverdelende inkomstenbelasting. Het maximale marginale inkomstenbelastingtarief in de Sovjetunie bedraagt 13%. Het grootste gedeelte van de inkomsten van de Sovjet-overheid wordt verkregen via indirecte belastingen. Deze belastingen drukken vooral erg zwaar op de goederen die een omvangrijke post vormen in het huishoudboekje van gezinnen met een laag inkomen (bij voorbeeld wodka).

Ten vijfde wordt de relevantie van internationale vergelijkingen door de tekortkomingen van de gegevens voor de Sovjetunie ondergraven (zie boven), hoewel dergelijke vergelijkingen vaak gemaakt zijn 8). Toch is het opvallend dat alle studies laten zien dat de staats-socialistische landen een gelijkmatiger inkomensverdeling hebben dan de vergelijkbare kapitalistische landen.

Ongelijkheid naar geslacht

In de hele wereld verdienen vrouwelijke werknemers minder dan mannelijke. Dit is het geval in de geïndustrialiseerde, kapitalistische Westerse landen, in de landen van de derde wereld, en ook in de industrieel ontwikkelde Oosteuropese staats-socialistische landen. Het geldt ook voor de Sovjetunie. Er zijn geen officiële statistieken die een globale indruk geven van de relatieve inkomens van mannen en vrouwen. Waarschijnlijk komt dit door het pijnlijke beeld dat

8) Bekende werken zijn die van Pryor, Wiles en McAuley. Voor een overzicht zie M. Ellman, *Socialistische planning in theorie en praktijk* Alphen a/d Rijn, 1980, blz. 243-247.

de cijfers zouden opleveren. Wel zijn er tal van steekproefonderzoeken gedaan, die in de Sovjet-literatuur zijn weergegeven 9). Deze onderzoeken tonen alleen hetzelfde beeld als die voor West-Europa. Hoewel vrouwen in de Sovjetunie een grote verscheidenheid aan interessante en bevredigende banen bezetten en hetzelfde loon als mannen krijgen voor hetzelfde werk, verrichten de meeste vrouwen er toch ongeschouwd werk, een slecht betaald beroep of een traditioneel „vrouwenberoep”. Hun banen zijn vaak eentonig en vermoeiend. In de Sovjetunie werken vrouwen in de eerste plaats om genoeg te verdienen om het gezin te onderhouden, aangezien dit in het normale geval niet mogelijk is met maar één inkomen per gezin.

Regionale ongelijkheid

De Sovjetunie is een heel groot land met wezenlijke regionale verschillen in natuurlijke gesteldheid en niveau van economische ontwikkeling. Terwijl bij voorbeeld het niveau van de economische en culturele ontwikkeling in Estland vergelijkbaar is met dat in Finland, ligt het niveau in Toerkmenië weer dichterbij dat in Iran of Afghanistan. Georgië heeft een klimaat dat heel gunstig is voor de landbouw, terwijl een ander groot deel van de Sovjetunie in de permafrost-zone zit. Een aantal gegevens met betrekking tot de inkomensverschillen tussen de republieken zijn in tabel 2 en tabel 3 weergegeven.

Tabel 2. Gemiddeld tertiair inkomen per hoofd van werknemershuishoudingen in 1970, in procenten van het gemiddelde in de Sovjetunie

Estland	122,8
Letland	116,5
Litouwen	107,6
RSFSR	104,4
USSR	100,0
Oekraïne	99,5
Moldavië	96,9
Witrusland	95,2
Armenië	90,3
Georgië	89,0
Kazachstan	86,6
Oezbekistan	82,3
Toerkmenië	80,1
Tadzjikstan	78,8
Kirgizië	78,2
Azerbajdzjan	72,1

Bron: A. McAuley, *Economic welfare in the Soviet Union*, Madison (Wis.), 1979, blz. 139. Strikt genomen is het inkomen in deze tabel niet precies het tertiaire inkomen aangezien geen rekening is gehouden met de directe belastingen en de huisvestingssubsidies.

Tabel 3. Gemiddeld tertiair inkomen per hoofd van collectieve boerenhuishoudingen in 1970, in procenten van het gemiddelde tertiair inkomen per hoofd van leden van collectieve boerenhuishoudingen in de Sovjetunie

Estland	215,7
Letland	171,8
Litouwen	158,1
Kazachstan	116,7
RSFSR	115,1
USSR	100,0
Witrusland	99,6
Georgië	99,5
Oekraïne	97,6
Toerkmenië	95,0
Moldavië	88,5
Armenië	80,3
Oezbekistan	72,8
Kirgizië	71,4
Azerbajdzjan	61,8
Tadzjikstan	57,7

Bron: A. McAuley, *Economic welfare in the Soviet Union*, Madison (Wis.), 1979, blz. 128. Strikt genomen is het inkomen in deze tabel niet precies het tertiaire inkomen aangezien de directe belastingen en de toegerekende huur van de door eigenaars bewoonde huizen zijn weggelaten.

De tabellen 2 en 3 laten zien dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de gemiddelde inkomens in de verschillende republieken. Verschillen in de participatiegraad tussen de republieken en de hoge produktiviteit van het stukje privégrond in de Baltische republieken zijn hiervan de belangrijkste oorzaken. Toch moet worden opgemerkt dat de verschillen naar internationale normen gerekend gering zijn. Verder moet men uit de gegevens van tabel 2 en tabel 3 geen al te verreikende conclusies trekken. Men moet bij voorbeeld uiterst behoedzaam zijn om op basis van de gegevens van tabel 3 de conclusie te trekken dat de levensstandaard op het platteland in de RSFSR hoger is dan in Georgië. Dat zou een ontkenning zijn van de verschillen in weersgesteldheid, van de verschillen in beschikbaarheid van goederen, en ook van het feit dat de huishoudelijke arbeid door vrouwen aanzienlijke voordelen oplevert voor de andere leden van de huishouding. Op vergelijkbare manier heeft in de jaren zestig, ondanks de relatief lage inkomens per hoofd in Centraal-Azië, een belangrijke immigratie van Russen naar Centraal-Azië plaatsgehad. Het aantrekkelijke klimaat en de beschikbaarheid van meer en beter fruit en verse groenten zijn de oorzaken van deze immigratie geweest. Belangrijke aspecten van de levensstandaard komen niet tot uitdrukking in inkomensstatistieken!

Ongelijkheid tussen stad en platteland

Nog steeds bestaan er in de Sovjetunie aanzienlijke ongelijkheden in inkomen tussen de steden en het platteland. Een gegeven dat dit kan toelichten, is in tabel 4 weergegeven.

Tabel 4. Gemiddelde tertiair inkomen per hoofd van collectieve boerenhuishoudingen in procenten van het gemiddelde tertiair inkomen per hoofd van werknemershuishoudingen.

1960	1965	1970	1974
69,6	80,5	83,4	83,2

Bron: A. McAuley, *Economic welfare in the Soviet Union*, Madison (Wis.), 1979 blz. 29. Het gebruikte inkomensbegrip — totale inkomen minus directe belastingen — is niet helemaal hetzelfde als „tertiair inkomen” aangezien de toegerekende waarde van de door eigenaars bewoonde huizen en het verschil tussen de werkelijke en de vrije markt huren niet zijn verwerkt.

Tabel 4 laat duidelijk de verbetering van de relatieve positie van de collectieve boeren uitkomen die in de jaren zestig heeft plaatsgehad. Desondanks had de overgrote meerderheid van de leden van collectieve boerenhuishoudingen zelfs nog in 1965, een inkomen beneden de armoedegrens. De relatief ongunstige positie van de collectieve boeren in het begin van de jaren zestig was veroorzaakt door de erfenis van semi-feodale produktieverhoudingen die door Stalin waren ingesteld, en de lage produktiviteit in de landbouw.

Een interessant aspect van de wisselwerking tussen de ongelijkheden tussen de republieken en de ongelijkheden tussen stad en platteland is het feit dat in de drie Baltische republieken sinds het midden van de jaren zestig de inkomens per hoofd van de collectieve boerenhuishoudingen hoger zijn geweest dan die van de werknemershuishoudingen. Dit wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de hoge produktiviteit van de stukjes privégrond van de Baltische collectieve boeren.

De elite

De door de Sovjetunie gepubliceerde gegevens, die door Westerse deskundigen als McAuley worden gebruikt, bevat

9) Zie b.v. A. McAuley, *Women's work and wages in the Soviet Union*, Londen, 1981, hfst. 2.

ten natuurlijk geen informatie over de Sovjet-elite. Het bestaan, de omvang en de aard van de voorrechten van deze groep zijn onderwerpen die in de Sovjetunie erg gevoelig liggen en dus voorkomt de censuur dat informatie over dit onderwerp naar buiten komt. Toch is er wat informatie over dit onderwerp beschikbaar, afkomstig van de artikelen en boeken van Westerse wetenschappers als Matthews en emigranten als Voslensky 10).

Matthews heeft onderzocht of er in de Sovjetunie een elite bestond met een reëel inkomen dat belangrijk boven het gemiddelde lag. Zijn onderzoekingen zijn in tabel 5 samengevat.

Tabel 5. De elite in de Sovjetunie verdeeld naar beroeps-groepen in 1970 a)

	Aantal personen × 1.000	In procenten
Partijkaders	95	38
Staats-, Komsomol- en vakbondsfunctionarissen	60	24
De intelligentsia b)	43	17
Bedrijfsleiders	22	9
Militairen, politie en de diplomaten	30	12
Totaal	250	100

a) Opgenomen zijn personen die 450 roebel per maand of meer verdienen en die toegang hebben tot belangrijke niet-financiële voordelen (het gemiddelde loon in de Sovjetunie bedroeg in 1970 122 roebel per maand).

b) Leden van academies van wetenschappen; hoofden van instellingen voor voortgezet wetenschappelijk onderwijs, instituten, faculteiten en laboratoria; hoofdartsen; hogere functionarissen van de rechterlijke macht; schrijvers en hogere verslaggevers, vooraanstaande kunstenaars en kunstofficials.

Bron: Survey, jg. 21, nr. 3, blz. 13.

Tabel 5 laat zien dat een elite van 0,2% van de werkende bevolking een inkomen geniet dat ver boven het gemiddelde ligt. De mate waarin de elite in een erfelijke groepering verandert (of al veranderd is) en of deze groep al dan niet omschreven moet worden als een „klasse” zijn vraagstukken die in het middelpunt van de huidige polemiek staan. Het moet worden opgemerkt dat in termen van levensstandaard, vermogen en onafhankelijkheid van de staat de Sovjet-elite slechter af is dan de Amerikaanse elite.

Actieven en inactieven

De Sovjetunie kent een uitgebreid systeem van inkomens-overdrachten, oudedagsvoorzieningen en uitkeringen bij ziekte, zwangerschap, invaliditeit en dergelijke. Bezien vanuit het Nederlandse gezichtspunt, zijn misschien de voornaamste kenmerken van het sociale-zekerheidssysteem van de Sovjetunie:

- de afwezigheid van iets als de bijstand (met het doel de werking van de economische „zweep” niet te verzwakken);
- de afwezigheid van werkloosheidsuitkeringen (de staat zorgt voor werk voor arbeiders, en niet voor geld voor klaplopers);
- de afwezigheid van een algemeen kinderbijslagstelsel;
- een aanzienlijke groep mensen op pensioengerechtigde leeftijd zonder pensioen (waarschijnlijk doordat men niet de staat van dienst heeft die nodig is voor een pensioen);
- het lage niveau van de uitkeringen, pensioenen en uitkeringen aan gezinnen met een inkomen per hoofd dat beneden de armoedegrens ligt, ten opzichte van het verdiende geldinkomen.

In de Sovjetunie is het financieel onaantrekkelijk om economisch inactief te zijn. Artikel 60 van de grondwet van de Sovjetunie zegt: „Het is de plicht van iedere gezonde burger van de Sovjetunie, en een zaak van eer, om als arbeider plichtsgetrouw werkzaam te zijn in een zelfgekozen, maatschappelijk nuttig beroep en om strikte arbeidsdiscipline in acht te nemen. Het niet-doen van maatschappelijk nuttig

werk is onverenigbaar met de beginselen van de socialistische samenleving.”

Toch is de financiële positie van een zieke Sovjet-werknemer vrij goed vergeleken met die van een werknemer in de Verenigde Staten. De Sovjet-werknemer krijgt een gratis behandeling in een ziekenhuis, en bij terugkeer op het werk is een aardig appeltje voor de dorst bijeengespaard, bestaande uit een bedrag dat als ziekte-uitkering is betaald gedurende de ziekte. Bovendien is de kans dat een werknemer in de Sovjetunie „overtollig” wordt verwaarloosbaar.

Gezinsomstandigheden

In de huidige Sovjetunie zijn de gezinsomstandigheden van heel groot belang bij het bepalen van de verschillen in inkomens per hoofd. Hoge inkomens per hoofd zijn overwegend te vinden in huishoudingen van alleenstaanden of in kinderloze huishoudingen; lage inkomens per hoofd zijn te vinden in huishoudingen met veel afhankelijken (b.v. kinderen en ouden van dagen).

In alle Europese staatsocialistische landen vormen de primaire inkomensverschillen maar voor een klein deel een verklaring voor de verschillen in inkomen per hoofd. De hoofdoorzaak van de verschillen in inkomen per hoofd zijn de verschillen in de verhouding van het aantal kostwinners en het aantal afhankelijken per gezinshuishouding. Gezinnen met een kostwinner die een relatief hoog inkomen verdient, maar met een ongunstige afhankelijkheidsverhouding, hebben een laag inkomen per hoofd, en gezinnen zonder hoge inkomens maar met een gunstige afhankelijkheidsverhouding hebben een hoog inkomen per hoofd.

Nederlandse egalitaristen denken gewoonlijk dat het verminderen van de verschillen in primair inkomen de beste methode is om de gelijkheid te bevorderen. In de Sovjetunie daarentegen zouden de nivellering van het secundaire inkomen (bij voorbeeld door het introduceren van een algemene en royale kinderbijslag, het verhogen van de pensioenen en het invoeren van een progressieve inkomstenbelasting) en ook het nivelleren van het tertiaire inkomen (bij voorbeeld door het introduceren van het profijtbeginnel in de volkshuisvesting en de medische sector) de belangrijkste manieren zijn om de gelijkheid te bevorderen.

De zwarte markt

In de Sovjetunie bestaat een niet te onderschatten zwarte markt, die de inkomensverdeling beïnvloedt op een manier die erg moeilijk te achterhalen is in statistieken van de inkomensverdeling. Dit geldt ook voor Nederland. In Nederland komt het zwarte circuit hoofdzakelijk voort uit onvrede met het belastingstelsel, in de Sovjetunie uit het onvermogen van de staatseconomie om in alle goederen en diensten te voorzien die de bevolking wenst. De zwarte markt in de Sovjetunie leidt tot een herverdeling van inkomen ten gunste van degenen die goederen (b.v. van staatsondernemingen gestolen goederen of in illegale fabrieken geproduceerde goederen) en diensten (b.v. bouwlieden, ambachtslieden, artsen) ter verkoop aanbieden waar wezenlijke vraag naar is. Het is één van de factoren, samen met de speciale winkels voor topfunctionarissen en het systeem van verdeling van woonruimte en medische voorzieningen die de betekenis van de gepubliceerde cijfers van de inkomensverdeling ondermijnen.

Conclusies

Volgens de officiële leer van de Sovjetunie is een beleid

10) M. Matthews, *Privilege in the Soviet Union*, Londen, 1978; M. Voslensky, *La nomenklatura*, Parijs, 1980 (vertaling van het Duitse origineel).

gericht op het nivelleren van de inkomens uit arbeid, zoals dat in Nederland is gevoerd in de jaren zeventig, schadelijk en verkeerd. Stalin was een vroege aanhanger van de „supply side economics”. De huidige beleidsmakers van de regering-Reagan en de communisten zijn broederlijk verenigd in hun geloof in de „supply side economics”.

In de Sovjetunie brengen de verschillen in geldinkomens maar heel weinig klaarheid omtrent de maatschappelijke gelijkheid vanwege het belang van machtsongelijkheid en de allocatie van consumptiegoederen op basis van bureaucratistische positie. Dit is vooral van belang als het gaat om gratis of fors gesubsidieerde goederen zoals huisvesting en medische voorzieningen, waarbij niet-marktconforme methoden resultaten opleveren die afwijken van het gestelde doel. Een intensiever gebruik van het profijtbeginsel zou in deze gevallen een grotere gelijkheid opleveren.

Verder zijn de statistische gegevens over de inkomensverdeling van de Sovjetunie die op het moment beschikbaar zijn, erg slecht.

Niettemin kan worden vastgesteld dat sinds de Oktoberrevolutie het inkomensniveau van grote groepen Sovjet-burgers diverse keren onder het bestaansminimum is gedaald. De laatste keer gebeurde dit in 1946-1947. Armoede blijft een groot probleem voor de Sovjetunie. Het is in toenemende mate het gevolg van een ongunstige afhankelijkheidsverhouding.

In de tijd gezien zijn de ongelijkheden in het stedelijke primaire inkomen in de Sovjetunie sterk toegenomen onder Stalin, gedaald onder Chroestsjov en weer iets toegenomen onder Brezjnev. Brezjnev heeft een denivelleringsbeleid gevoerd.

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de beloningsstructuur in de Sovjetunie en die in de kapitalistische wereld. Sommige beroepsgroepen (bij voorbeeld artsen) worden relatief slecht betaald in de Sovjetunie en sommige groepen handarbeiders (bij voorbeeld mijnwerkers) worden in de Sovjetunie relatief goed betaald. De gebrekkigheid van de

gegevens maakt de betekenis van de vergelijkingen tussen de Sovjetunie en andere landen van de hele personele inkomensverdeling twijfelachtig. Voor wat het waard is: alle studies over dit onderwerp in de literatuur presenteren een gelijkmatiger inkomensverdeling in staatsocialistische landen dan in vergelijkbare kapitalistische landen.

In de Sovjetunie bestaan aanzienlijke inkomensverschillen tussen de republieken. Evenals in West-Europa verdienen vrouwen in de Sovjetunie aanzienlijk minder dan mannen. De inkomens per hoofd van de werknemershuishoudingen waren, en zijn nog steeds (behalve in de Baltische republieken) hoger dan de inkomens per hoofd van collectieve boerenhuishoudingen. Nog tot halverwege de jaren zestig had de meerderheid van de leden van collectieve boerenhuishoudingen een inkomen dat onder de armoedegrens lag. Het is in de Sovjetunie vaak financieel onaantrekkelijk om economisch inactief te zijn. Het systeem van inkomensoverdrachten in de Sovjetunie is slecht ontwikkeld vergeleken met bij voorbeeld Nederland.

De Sovjetunie kent een kleine elite van personen met een inkomen dat ver boven het gemiddelde ligt en die toegang heeft tot aanzienlijke niet-financiële voordelen (bij voorbeeld het gebruik van tweede huizen).

De afhankelijkheidsverhouding vormt een belangrijke verklarende factor bij het bepalen van de verschillen in inkomen per hoofd in de Sovjetunie. Als het in de Sovjetunie wenselijk zou worden geacht de ongelijkheid te verminderen, dan zouden de voornaamste methoden daarvoor zijn: het introduceren van een algemeen en genereus kinderbijslagsysteem; het optrekken van pensioenen waarvan de werkingsfeer verruimd is; het introduceren van het profijtbeginsel voor huisvesting en medische voorzieningen. Een alternatief voor het introduceren van het profijtbeginsel in de huisvesting en de medische sector, dat dezelfde resultaten zou boeken, is de werkelijke allocatie van deze goederen en diensten op basis van de „verdeling naar behoefte”.